

prof. dr Dušan V. Popović
redovni profesor, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet

OGRANIČENJA AUTORSKOG I SRODNIH PRAVA: PREPREKA ILI PODSTICAJ RAZVOJU VEŠTAČKE INTELIGENCIJE*

Rezime: Poslednjih godina, usluge zasnovane na veštačkoj inteligenciji sve su prisutnije u svakodnevnom životu. Prilikom treniranja takvih sistema veštačke inteligencije koriste se tuđa autorska dela i predmeti srodnopravne zaštite, pre svega baze podataka. Ta činjenica stručnjake za pravo intelektualne svojine navodi na razmatranje dopuštenosti takvog načina iskorišćavanja tuđih predmeta zaštite. Prvo pitanje koje se nameće jeste da li pristup, analiza i rudarenje digitalnih primeraka tuđih autorskih dela i predmeta srodnopravne zaštite može predstavljati radnju povrede subjektivnog autorskog prava ili srodnog prava. Na nju se nadovezuje i dilema mogu li se ove aktivnosti veštačke inteligencije podvesti pod neko od zakonom propisanih ograničenja autorskog ili srodnog prava, čime bi povreda bila isključena. U radu će najpre biti analizirana ograničenja subjektivnog autorskog prava koja su propisana u srpskom pozitivnom pravu, a koja mogu makar posredno biti relevantna za rudarenje teksta i podataka: privremeno umnožavanje autorskog dela, zatim ograničenja u vezi sa korišćenjem računarskog programa, i pravo citiranja. Potom će biti analizirana ograničenja srodnog prava proizvođača baza podataka, propisana u srpskom pravu i pravu Evropske unije. Najзад, predmet razmatranja biće ograničenje autorskog i srodnih prava za svrhe rudarenja teksta i podataka, koje je propisano u autorskom pravu EU ali ne i u srpskom autorskom pravu. Ovo ograničenje uvedeno je u autorsko pravo Unije Direktivom o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu, usvojenom 2019. godine. Autor će detaljno analizirati ključni autorskopравни problem u vezi sa delovanjem ovog ograničenja, a to je pitanje trenutka u kome nosilac prava može zabraniti komercijalno rudarenje svog dela.

Ključne reči: Autorsko pravo i srodna prava. – Ograničenja prava. – Veštačka inteligencija. – Povreda prava. – Internet.

1. UVODNE NAPOMENE

Iako razvoj veštačke inteligencije traje godinama, šira javnost je tek nedavno mogla da (donekle) sagleda mogućnosti njenog korišćenja, pre svega zahvaljujući ChatGPT modelu za obradu jezika. Ovaj model, koji je razvi-

* Ovaj članak je rezultat rada na projektu Univerziteta u Beogradu – Pravnog fakulteta "Problemi stvaranja, tumačenja i primene prava", u okviru istraživačke grupe "Veštačka inteligencija: izazovi u poslovnom pravu".

la kompanija OpenAI, svega nekoliko meseci od pojave na tržištu krajem 2022. godine dostigao je nekoliko desetina miliona korisnika širom sveta.¹ ChatGPT može obavljati različite zadatke, kao što su prevođenje i rezimiranje teksta ili stvaranje novog teksta. Postupak „treniranja“ ili „učenja“ veštačke inteligencije, zahvaljujući kome ona generiše² dela koja nalikuju rezultatima ljudskog stvaralaštva, zasniva se, po pravilu, na pristupu digitalnim primerima dela i njihovoj analizi, kako bi se razumeli obrasci ponašanja. Upravo zahvaljujući masovnom pristupu digitalnim primerima tuđih dela i njihovoj obradi, veštačka inteligencija je sposobna da generiše određeni rezultat. Opisane aktivnosti veštačke inteligencije zapravo odgovaraju njenom pod-tipu – generativnoj veštačkoj inteligenciji (engl. *GAI – Generative Artificial Intelligence*), koja je sposobna da generiše tekst, slike ili druge podatke koristeći generativne modele, najčešće kao odgovor na upite (engl. *prompt*). Modeli generativne veštačke inteligencije se oslanjaju na obrasce i strukturu ulaznih podataka, a zatim generišu nove podatke sa sličnim karakteristikama. Način na koji generativna veštačka inteligencija obrađuje podatke delom se zasniva na rudarenju teksta i podataka, što je pojam koji je u autorsko pravo Evropske unije uveden Direktivom EU o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu³. Ova direktiva rudarenje definiše kao svaku automatizovanu analitičku tehniku čiji je cilj analiza teksta i podataka u digitalnom obliku radi stvaranja informacija, koja uključuje, ali se ne ograničava na uzorke, trendove i korelacije.⁴ Ipak, aktivnosti generativne veštačke inteligencije ne mogu se svesti samo na rudarenje teksta i podataka. Već nakon ovog uvodnog i, samim tim, površnog opisa načina rada veštačke inteligencije, stručnjaci za pravo intelektualne svojine postaviće dva pitanja. Prva nedoumica koja se nameće jeste da li pristup, analiza i rudarenje digitalnih primeraka tuđih autorskih dela i predmeta srodnopravne zaštite može predstavljati radnju povrede subjektivnog autorskog prava ili srodnog prava. Na nju se nadovezuje i dilema mogu li se ove aktivnosti veštačke inteligencije podvesti pod neko od zakonom propisanih ograničenja autorskog ili srodnog prava, čime bi povreda bila isključena.

Podsetimo, prilikom propisivanja ograničenja autorskog prava nacionalni zakonodavac nema potpunu slobodu, već mora poštovati minimalna prava garantovana međunarodnim konvencijama.⁵ Ograničenja autorskog prava se

1 Krystal Hu, „ChatGPT sets record for fastest-growing user base – analyst note”, *Reuters*, 2.2.2023. Dostupno na adresi: <https://www.reuters.com/technology/chatgpt-sets-record-fastest-growing-user-base-analyst-note-2023-02-01/> (datum pristupa: 19.3.2024).

2 Namerno koristimo izraz „generisanje rezultata“, pošto termin „stvaralaštvo“ vezujemo za rezultate ljudskog kreativnog rada.

3 Direktiva br. 2019/790/EU Evropskog parlamenta i Saveta o autorskom pravu i srodnim pravima na jedinstvenom digitalnom tržištu, kojom se vrši izmena Direktive br. 96/9/EZ i Direktive br. 2001/29/EZ, *Sl. list EU*, br. L 130, 17. maj 2019. god. (nadalje: Direktiva EU o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu).

4 *Ibid*, čl. 2, st. 2.

5 Osim ukoliko su predmet ograničenja imovinskopravna ovlašćenja koja međunarodnim konvencijama nisu kvalifikovana kao minimalna.

moraju propisati i tumačiti u skladu sa tzv. testom u tri koraka (engl. *three-step test*), prema kome ograničenje mora biti pojedinačno određeno, ne sme biti u suprotnosti sa normalnim iskorišćavanjem dela, niti sme nerazumno vredati legitimne interese nosioca autorskog prava.⁶ Predmet ograničenja mogu biti samo imovinskoppravna ograničenja. Prilikom korišćenja tuđeg autorskog dela na osnovu propisanog ograničenja prava, korisnik mora poštovati ličnopravna ovlašćenja. Ograničenjima podležu samo imovinskoppravna ovlašćenja na objavljenim delima. Ograničenja se po svojoj prirodi mogu podeliti u dve grupe: (i) suspenzija isključivih prava i prava na naknadu i (ii) zakonska licenca. Kod ograničenja propisanih u režimu suspenzije, trećim licima se dopušta korišćenje dela bez dozvole autora ili njegovog pravnog sledbenika i bez plaćanja naknade. S druge strane, zakonska licenca je dozvola koju zakonodavac daje drugima da koriste tuđe autorskog delo bez saglasnosti autora ili njegovog pravnog sledbenika, ali uz obavezu plaćanja naknade.⁷ U međunarodnim izvorima i izvorima prava Evropske unije pravi se razlika između ograničenja prava (engl. *limitations*) i izuzetaka (engl. *exceptions*).⁸ Domaći zakonodavac pretežno govori o ograničenjima prava, te i u pravnoj teoriji preovlađuje stav da su ograničenja isto što i izuzeci, pa i na njih treba primeniti pravilo o obavezi restriktivnog tumačenja. Stoga ćemo i mi u ovom radu koristiti samo termin ograničenja prava.

U radu ćemo najpre analizirati ograničenje subjektivnog autorskog prava koja su propisana u srpskom pozitivnom pravu, a koja mogu makar posredno biti relevantna za rudarenje teksta i podataka: privremeno umnožavanje autorskog dela, zatim ograničenja u vezi sa korišćenjem računarskog programa, i pravo citiranja (vid. poglavlje 2).⁹ Potom ćemo analizirati ograničenja srodnog prava proizvođača baza podataka, u srpskom pravu i pravu Evropske unije (vid. poglavlje 3). Najzad, analiziraćemo ograničenje autorskog i srodnih prava za svrhe rudarenja teksta i podataka, koje je propisano u autorskom pravu EU ali ne i u srpskom autorskom pravu (vid. poglavlje 4).

6 Vid. Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (nadalje, TRIPS), čl. 13; Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima Republike Srbije (nadalje, ZASP), *Sl. glasnik RS*, br. 104/2009, 99/2011, 119/2012, 29/2016 i 66/2019, čl. 41.

7 Više o ograničenjima autorskog prava: Slobodan M. Marković, Dušan V. Popović, *Pravo intelektualne svojine*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2023, 75–78; Dušan V. Popović, „O ograničenjima i kolektivnom ostvarivanju autorskog prava i srodnih prava“, *Pravo i privreda*, 7–9/2012, 294–316.

8 Pojam ograničenja prava (engl. *limitation*) sugerise teritorijalnu, vremensku i/ili sadržinsku granicu domašaja određenog prava. Prema tome, ograničenje subjektivnog prava ne predstavlja ništa izuzetno, već ga treba razumeti kao tačku dodira sa nekim drugim ustanovljenim pravom ili slobodom drugog lica. Pojam izuzetka (engl. *exception*), pak, sugerise njegovu hijerarhijsku subordiniranost pravilu, i ograničava odstupanje od pravila samo u uskom okviru koji se može opravdati zakonskim razlogom ili svrhom odstupanja. Izuzetak, dakle, ne predstavlja granicu domašaja subjektivnog prava, već slučaj nekonzistentnosti tog prava. Vid. Slobodan M. Marković, *Pravo intelektualne svojine i informaciono društvo*, Službeni glasnik, 2014, 165–166.

9 Predmet analize neće biti Nacrt zakona o autorskom pravu i srodnim pravima Republike Srbije, budući da se u trenutku pisanja ovog rada ne zna da li će i u kom obliku će ta rešenja biti usvojena.

2. OGRANIČENJA AUTORSKOG PRAVA KOJA MOGU BITI POSREDNO RELEVANTNA ZA SUBJEKTE KOJI RAZVIJAJU GENERATIVNU VEŠTAČKU INTELIGENCIJU

I pre nego što je 2019. godine Evropska unija usvojila Direktivu o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu, kojom je propisala dva ograničenja autorskog prava i srodnih prava u svrhu rudarenja teksta i podataka, u pravnom sistemu EU postojala su ograničenja autorskog prava koja, makar posredno, mogu biti relevantna za lica koja razvijaju generativnu veštačku inteligenciju. Povrh toga, postoje države, kao što je Republika Srbija, koje još uvek nisu propisale posebno ograničenje autorskog prava u svrhu rudarenja, zbog čega je jedini način da se zakonito preduzimaju aktivnosti razvoja generativne veštačke inteligencije prilikom kojih se koriste tuđa autorska dela bez saglasnosti nosioca autorskog prava, podvođenje tih aktivnosti pod neko od takvih posredno relevantnih ograničenja prava. U nastavku ćemo analizirati tri takva, posredno relevantna, ograničenja koja su propisana u pravu Srbije i EU: privremeno umnožavanje autorskog dela, zatim ograničenja u vezi sa korišćenjem računarskog programa, i pravo citiranja.

Pored prethodna tri pomenuta ograničenja, u pravu Evropske unije propisano je još jedno ograničenje autorskog prava koje bi moglo biti posredno relevantno za lica koja razvijaju sisteme veštačke inteligencije. Reč je o ograničenju ovlašćenja na umnožavanje i saopštavanje javnosti autorskog dela u slučaju da je korišćenje isključivo namenjeno davanju primera u nastavi ili naučnom istraživanju, pod uslovom da je naveden izvor, uključujući i ime autora, osim u slučajevima kada je to nemoguće, a u obimu potrebnom za korišćenje u nekomercijalne svrhe.¹⁰ Za razliku od prava EU, u srpskom pozitivnom pravu ograničenje autorskog prava u svrhu nastave nije propisano „u paru“ sa ograničenjem autorskog prava u svrhu naučnog istraživanja. ZASP propisuje samo ograničenje autorskog prava u svrhu nastave, i to u formi suspenzije isključivih prava i prava na naknadu,¹¹ dok se naučno istraživanje jedino pominje kod ograničenja za potrebe pripreme hrestomatije i propisano je u formi zakonske licence¹². Nezavisno od konteksta rudarenja teksta i podataka, smatramo neophodnim da ZASP ponovo¹³ propiše

10 Direktiva br. 2001/29/EZ Evropskog parlamenta i Saveta o usklađivanju određenih aspekata autorskog i srodnih prava u informacionom društvu, *Sl. list EU*, br. L167, 22. maj 2001. god. (nadalje: Direktiva EU o autorskom pravu u informacionom društvu), čl. 5, st. 3, a).

11 ZASP, čl. 44.

12 *Ibid*, čl. 55.

13 Ograničenje imovinskopravnog ovlašćenja na umnožavanje dela u svrhu naučnog istraživanja bilo je propisano ZASP u periodu između 2004. i 2011. godine. Vid. detaljnije:

ograničenje autorskog prava u slučaju umnožavanja za svrhe naučnog istraživanja i tako se uskladi sa odredbama Direktive EU o autorskom pravu u informacionom društvu.

2.1. Privremeno umnožavanje autorskog dela kao deo tehnološkog procesa

U pravu Evropske unije¹⁴ i u pravu Srbije¹⁵ je dozvoljeno privremeno umnožavanje autorskog dela, pod sledećim uslovima: (1) umnožavanje je prolazno ili slučajno; (2) umnožavanje čini sastavni i bitni deo tehnološkog procesa; (3) svrha umnožavanja je da omogući prenos podataka u računarskoj mreži između dva ili više lica preko posrednika, ili da omogući zakonito korišćenje autorskog dela; i (4) umnožavanje nema zaseban ekonomski značaj. Ovo ograničenje propisano je u režimu suspenzije isključivih prava i prava na naknadu. Zakonodavac je prilikom propisivanja ovog ograničenja imao u vidu *cache* kopije, odnosno privremeno skladištenje podataka. Pojam privremenog skladištenja podataka poznaje i Zakon o elektronskoj trgovini kada propisuje osnove isključenja odgovornosti posrednika. Tako, pružalac usluga koji prenosi elektronske poruke koje mu je predao korisnik usluga, nije odgovoran za sadržaj poslate poruke i njeno upućivanje, ako nije: (1) inicirao prenos; (2) izvršio odabir podataka ili dokumenata koji se prenose; (3) izuzeo ili izmenio podatke u sadržaju poruke ili dokumenata; i (4) odabrao primaoca prenosa. Prenos poruka i pružanje pristupa porukama moraju biti obavljeni na način koji omogućava automatsko i privremeno skladištenje prenetih poruka i u njima sadržanih podataka i moraju biti privremeno skladištene samo u vremenskom periodu koji je neophodan za prenos poruka.¹⁶ Delatnost rudarenja teksta i podataka mogla bi biti obuhvaćena ovim ograničenjem autorskog prava, ukoliko su ispunjeni svi zakonom propisani uslovi. Čini se da ovi uslovi teško mogu biti zadovoljeni prilikom rudarenja koje preduzima veštačka inteligencija, makar iz dva razloga. Prvo, umnožavanje mora imati prolazni karakter i umnoženi primerci autorskih dela ne smeju biti trajno pohranjeni. Drugo, primerci umnoženi na osnovu ovog ograničenja ne smeju imati zaseban ekonomski značaj. To, između ostalog, znači i da sadržaj ne sme biti izmenjen prilikom rudarenja ni na koji način. Do izmene bi, na primer, došlo ako bi nestrukturisan tekst bio konvertovan u strukturisane podatke za potrebe analize.

Novak Vujičić, „Usklađivanje pravila o ograničenjima autorskog prava u Srbiji sa pravom Evropske unije: dva predloga za domaćeg zakonodavca“, u: *Usklađivanje poslovnog prava Srbije sa pravom Evropske unije – 2022* (ur. V. Radović), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2022, 367–390.

14 Direktiva EU o autorskom pravu u informacionom društvu, čl. 5, st. 1.

15 ZASP, čl. 48.

16 Zakon o elektronskoj trgovini, *Sl. glasnik RS*, br. 41/2009, 95/2013 i 52/2019, čl. 16.

2.2. Ograničenja u vezi sa korišćenjem računarskog programa

U pravu EU¹⁷ i pravu Srbije¹⁸ propisano je ograničenje u korist lica koje ima pravo da koristi primerak računarskog programa, kojim je ono ovlašćeno da, bez dozvole nosioca prava, posmatra, ispituje ili testira rad računarskog programa sa ciljem da utvrdi ideje i principe na kojima počiva bilo koji od elemenata računarskog programa, pod uslovom da to čini dok preduzima radnje učitavanja, prikazivanja, pokretanja, prenosa ili smeštanje programa za koje je ovlašćen da ih čini. Ovo ograničenje autorskog prava deluje samo ukoliko lice koje se na njega poziva već ima zakonit pristup računarskom programu. U suprotnom, njegovim radnjama mogla bi biti učinjena povreda imovinskopravnog ovlašćenja na umnožavanje računarskog programa ili imovinskopravnog ovlašćenja na preradu računarskog programa.

2.3. Ograničenje u svrhu citiranja

U pravu EU¹⁹ i pravu Srbije²⁰ propisano je ograničenje autorskog prava u svrhu citiranja. Na osnovu ovog ograničenja, u našem pravnom sistemu dozvoljeno je umnožavanje i saopštavanje javnosti kratkih odlomaka tuđih autorskih dela ili čitavih dela ukoliko su u pitanju dela manjeg obima, tako što bi se odlomci, odnosno kratka dela, bez izmena, integrisali u drugo delo ako je to neophodno radi ilustracije, potvrde ili reference, uz jasnu naznaku da je reč o citatu i u skladu sa dobrim običajima. Takođe, propisana je obaveza da se na pogodnom mestu navede ko je autor citiranog dela, koji je naslov citiranog dela, kada je i gde je citirano delo objavljeno, odnosno izdato, ukoliko su ti podaci poznati. Prema tome, ograničenje autorskog prava u svrhu citiranja moglo bi obuhvatiti radnje rudarenja teksta i podataka samo: (i) ukoliko bi se tom prilikom umnožavali kratki odlomci tuđih dela (ili čitava dela ali izuzetno malog obima, kao što su aforizmi, na primer); (ii) ukoliko bi umnoženi odlomci bili integrisani u drugo delo; (iii) ukoliko bi svrha korišćenja tuđeg dela na ovaj način bila ilustracija, referenca ili potvrda; i (iv) ukoliko bi se poštovala druga pravila citiranja (navođenje izvora). Oslanjanje na ovo ograničenje autorskog prava moglo bi dovesti do sporova u praksi, u vezi sa obimom odlomka koji je iskorišćen ili svrhom u koju je rudarenje preduzeto. Takođe, rudarenje najčešće neće dovesti do uključivanja odlomka tuđeg autorskog dela u drugo delo, već će u drugo delo biti uneti podaci ili zaključci koji proizilaze iz rudarenja. Dodatni problem predstavlja činjenica da postoje značajne razlike između evropskih država pri propisivanju ovog ograničenja prava, naročito u pogledu svrhe u koje se citirani odlomak koristi. Najzad,

17 Direktiva br. 2009/24/EZ Evropskog parlamenta i Saveta o pravnoj zaštiti računarskih programa, *Sl. list EU*, br. L111, 23. april 2009. god. (nadalje: Direktiva EU o računarskim programima), čl. 5, st. 3.

18 ZASP, čl. 47, st. 3.

19 Direktiva EU o autorskom pravu u informacionom društvu, čl. 5, st. 3, d).

20 ZASP, čl. 49.

praktičan problem mogla bi stvoriti obaveza pravilnog citiranja korišćenog odlomka, što se kod rudarenja, po pravilu, ne čini. Ipak, vredi podsetiti da smo i u nekim drugim situacijama tolerisali nenavođenje imena autora i naziva dela, na primer prilikom emitovanja muzičkih dela putem radija. Ovaj primer se ne odnosi na korišćenje dela u svrhu citiranja, već na „redovno“ vršenje imovinskopravnog ovlašćenja na emitovanje, ali dobro ilustruje spremnost da se pravila primenjuju u skladu sa praktičnim i/ili tehničkim mogućnostima.²¹

Čini se da su i same kompanije koje razvijaju sisteme veštačke inteligencije svesne da ne mogu opravdati korišćenje tuđih autorskih dela pri treniranju veštačke inteligencije pozivanjem na ograničenje autorskog prava u svrhu citiranja. Tako, na primer, kompanija „OpenAI“ navodi da su njeni modeli dizajnirani da pomognu ljudima u generisanju novog sadržaja, a ne da ponavljaju postojeći sadržaj. U saopštenju za javnost se podvlači sledeće: *„Ukoliko se u retkim prilikama desi da model ponovi postojeći sadržaj, reč je o nedostatku u postupku mašinskog učenja. Ovaj nedostatak se češće može ispoljiti u pogledu sadržaja koji se više puta pojavljuje u setovima podataka za treniranje modela, na primer kada je reč o istom sadržaju koji je saopšten na nekoliko sajtova.“*²² Povrh toga, neke kompanije koje razvijaju sisteme veštačke inteligencije zaključile su sporazume sa medijskim kućama, na osnovu kojih su ovlašćene da pri generisanju sadržaja koriste rezimee članaka. Iz šturih, javno dostupnih, informacija o takvim sporazumima, može se zaključiti da ovde nije reč o citiranju kratkih odlomaka iz članaka u generisanim rezultatima, već o korišćenju rezimea takvih članaka i daljem upućivanju linkom na izvor.²³

3. OGRANIČENJA SRODNOG PRAVA PROIZVOĐAČA BAZE PODATAKA

Ponekad se za treniranje sistema veštačke inteligencije koristi neoriginalna baza podataka, koja ne uživa autorskopravnu već srodnopravnu zaštitu. Na primer, ChatGPT može biti iskorišćen da analizira bazu ekonomskih podataka kako bi predvideo cenu akcija na tržištu kapitala. Takva baza podataka ne bi uživala autorskopravnu zaštitu, ali bi njen proizvođač mogao da uživa srodnopravnu zaštitu svog privrednog poduhvata stvaranja takve baze.

21 Vid. takođe: Jean-Paul Triaille, *Study on the legal framework of text and data mining*, 2014, 63. Dostupno na adresi: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/074ddf78-01e9-4a1d-9895-65290705e2a5/language-en> (datum pristupa: 12.4.2024).

22 Vid. saopštenje za javnost kompanije „OpenAI“ pod naslovom „Our approach to data and AI“ od 7. maja 2024. god. Dostupno na adresi: <https://openai.com/index/approach-to-data-and-ai/> (datum pristupa: 10.6.2024).

23 Vid. npr. saopštenje „Fajnenšel tajmsa“ od 29. aprila 2024. god. povodom zaključenja sporazuma sa kompanijom „OpenAI“. Dostupno na adresi: <https://www.ft.com/content/33328743-ba3b-470f-a2e3-f41c3a366613> (datum pristupa: 10.6.2024).

Srodnim pravom se, dakle, štiti investicija u bazu podataka a ne investicija u nastanak podataka koji čine sadržaj baze.²⁴ Pojam investiranja u bazu treba razumeti kao investiranje finansijskih, ljudskih ili tehničkih resursa u razvoj baze podataka. Proizvođač neoriginalne baze podataka ima pravo da zabrani izdvajanje (engl. *extraction*), odnosno ponovno iskorišćavanje (engl. *re-use*) ukupnog ili značajnog dela, u kvantitativnom ili kvalitativnom smislu, sadržaja baze podataka. Izdvajanje sadržaja baze podataka znači trajan ili privremeni prenos celokupnog ili značajnog dela sadržaja baze podataka na drugi medij, bilo kojim sredstvima ili u bilo kom obliku. Ponovno iskorišćavanje sadržaja baze podataka znači svaki oblik činjenja dostupnim javnosti celokupnog ili značajnog dela sadržaja baze podataka i to stavljanjem u promet primeraka baze podataka, njihovim davanjem u zakup, činjenjem baze podataka dostupnom onlajn ili njeno činjenje dostupnom javnosti posredstvom drugih oblika transmisije.²⁵ Proizvođač neoriginalne baze podataka ima pravo da zabrani sistematsko izdvajanje, odnosno ponovno iskorišćavanje nebitnih delova sadržaja baze podataka ako se to čini na način koji je u suprotnosti s normalnim iskorišćavanjem baze podataka, odnosno ako se na taj način nerazumno vređaju legitimni interesi proizvođača baze podataka.²⁶ Smisao ove odredbe jeste da spreči sistematsko korišćenje nebitnih delova sadržaja koji bi, kumulativno, doveli do korišćenja čitavog sadržaja baze ili njenog značajnog dela, čime bi se mogli nerazumno vređati legitimni interesi proizvođača baze podataka.²⁷

Prilikom rudarenja teksta i podataka po pravilu ne dolazi do ponovnog iskorišćavanja sadržaja baze podataka, budući da se u naučnim radovima u kojima se iznose rezultati istraživanja, tj. rudarenja najčešće ne saopštavaju odlomci iz intelektualnih dobara čiji primerci su bili predmet rudarenja. Za rudarenje teksta i podataka je, pak, mnogo relevantniji postupak izdvajanja sadržaja baze podataka na drugi medij, pri čemu je svrha izdvajanja nevažna. Iako ima mišljenja da se postupak konsultovanja baze podataka može podvesti pod radnju izdvajanja sadržaja baze podataka, obuhvaćenu isključivim imovinskopравnim ovlašćenjem nosioca srodnog prava, Sud pravde EU je pojasnio da se srođnopravna zaštita ne proteže i na radnju konsultovanja sadržaja zaštićene baze podataka.²⁸ Nosilac srodnog prava može ograničiti pristup bazi (npr. uvesti pretplatu), ali ukoliko učini bazu ili njen deo slobodno dostupnim javnosti, ne može sprečiti treća lica da konsultuju sadržaj baze.²⁹ Dakle, za rudarenje teksta i podataka pri kome dolazi samo do konsultovanja

24 Ovaj stav je više puta izneo Sud pravde EU tumačeći odredbe Direktive EU o zaštiti baza podataka. Vid. npr. Sud pravde EU, *British Horseracing Board Ltd and Others v. William Hill Organization Ltd*, predmet br. C-203/02, 9. novembar 2004. god., § 31.

25 ZASP, čl. 138.

26 *Ibid.*

27 Vid. Sud pravde EU, *British Horseracing Board Ltd and Others v. William Hill Organization Ltd*, § 89.

28 *Ibid.*, § 54.

29 *Ibid.*, § 55.

baze podataka ne bi se morala pribaviti saglasnost nosioca srodnog prava. Međutim, ukoliko tokom postupka rudarenja dođe do umnožavanja sadržaja baze, rizik od povrede prava postoji.

Lice koje preduzima rudarenje teksta i podataka iz baze podataka zaštićene srodnim pravom moralo bi, stoga, pribaviti saglasnost nosioca prava ili rudarenje preduzimati na osnovu nekog od propisanih ograničenja ovog srodnog prava.³⁰ Direktivom EU o zaštiti baza podataka³¹ i domaćim ZASP³² propisano je ograničenje u korist lica koje ima zakoniti pristup bazi podataka, kojim se dopušta izdvajanje ili ponovno iskorišćavanje nebitnih delova sadržaja baze podataka, u bilo koje svrhe. Ovo ograničenje prava je nedelotvorno kod rudarenja teksta i podataka, budući da se prilikom rudarenja koriste čitave baze ili njihov značajni deo. Takođe, ograničenje deluje samo u korist lica koje već ima zakonit pristup bazi (na primer, na osnovu ugovora sa proizvođačem baze podataka).

Povrh toga, propisana su ograničenja u korist zakonitog korisnika baze podataka da vrši izdvajanje bitnih delova sadržaja baze podataka za lične nekomercijalne potrebe ili za nekomercijalne svrhe nastave, kao i da vrši izdvajanje i ponovno iskorišćavanje bitnih delova sadržaja baze podataka radi sprovođenja postupka pred sudskim ili drugim državnim organima ili u svrhu obezbeđenja javne sigurnosti.³³ Nijedno od ovih ograničenja ne bi moglo poslužiti kao osnov za preduzimanje rudarenja u komercijalne svrhe. Kao posledica nepotpunog usklađivanja ZASP sa odredbama Direktive EU o bazama podataka, u srpskom pravu nije propisano ograničenje srodnog prava proizvođača baze podataka u svrhu naučnog istraživanja, tako da ni takvo rudarenje, i kada se preduzima u nekomercijalne svrhe, ne bi moglo da bude podvedeno pod neko od propisanih ograničenja prava.³⁴ Naime, umesto da propiše ograničenje srodnog prava u svrhu nastave i naučnog

30 U ZASP su ograničenja srodnog prava proizvođača baze podataka propisana odvojeno od ostalih ograničenja autorskog i srodnih prava, koja su grupisana u posebnom poglavlju zakona posvećenom ograničenjima (poglavlje 5). Time je, pretpostavljamo, zakonodavac želeo da naglasi da se autorskopravna ograničenja ne primenjuju shodno na ograničenja ovog srodnog prava, ali je propustio da izmeni opštu odredbu o shodnoj primeni ograničenja (čl. 144). Takođe, zakonodavac ograničenja prava proizvođača baze podataka naziva izuzecima (engl. *exceptions*), doslovno prevodeći odredbe Direktive EU o bazama podataka, iako se u domaćim autorskopравnim propisima do sada uvek koristio samo termin ograničenje (engl. *limitations*). Ovakve nedoslednosti pri pisanju propisa smatramo neželjenim i neopravdanim. Na ove nedoslednosti je i ranije upozoravano u pravnoj teoriji. Tako i: Novak Vujičić, "Pravna zaštita baza podataka u Republici Srbiji: trenutno stanje i predložene izmene", u: *Usklađivanje poslovnog prava Srbije sa pravom Evropske unije –2019* (ur. V. Radović), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2019, 324–325.

31 Direktiva br. 96/9/EZ Evropskog parlamenta i Saveta o pravnoj zaštiti baza podataka, *Sl. list EU*, br. L77, 27. mart 1996. god. (nadalje; Direktiva EU o bazama podataka), čl. 8, st. 1.

32 ZASP, čl. 140b, st. 1. U ZASP i u Direktivi EU o bazama podataka ovo ograničenje prava se naziva pravom zakonitog korisnika baze podataka.

33 ZASP, čl. 140v.

34 Upor. ZASP, čl. 140v i Direktiva EU o bazama podataka, čl. 9.

istraživanja, srpski zakonodavac se zadržao samo na nastavi i pritom uputio na ograničenje autorskog prava u svrhu nastave, koje je i samo propisano na veoma restriktivan i „analogni“ način.³⁵ Čak ni u pravu Evropske unije, gde je ograničenje u svrhu naučnog istraživanja propisano Direktivom EU o bazama podataka,³⁶ uslove pod kojima ograničenje deluje je teško ispuniti. Naime, na osnovu ovog ograničenja izdvajanje značajnog dela baze podataka mora biti opravdano nekomercijalnom svrhom. Ovaj uslov je teško zadovoljiti kada se rudari u svrhu naučnog istraživanja jer takva istraživanja često imaju posredan komercijalni karakter ili se preduzimaju na osnovu javno-privatnog partnerstva.³⁷ Povrh toga, prilikom izdvajanja je potrebno navesti izvor. Imajući u vidu količinu podataka koji se rudare, kao i činjenicu da se u rezultatima postupka rudarenja najčešće navode samo zaključci i uočene korelacije a ne odlomci iz korišćenih sadržaja, teško je ispuniti i ovaj uslov.

4. OGRANIČENJE AUTORSKOG I SRODNIH PRAVA U SVRHU RUDARENJA TEKSTA I PODATAKA

Ekonomija zasnovana na podacima u velikoj meri se oslanja na rudarenje teksta i podataka. Rudarenje obuhvata analitičke tehnike za mašinsko učenje, ekstrakciju podataka ili jezičke modele, radi identifikovanja obrazaca ponašanja, otkrivanja trendova ili korelacija. Budući da može da analizira velike količine podataka, rudarenje se redovno koristi pri razvoju AI-aplikacija. Prilikom rudarenja teksta i podataka može doći do povrede autorskog prava ili srodnog prava, usled umnožavanja tuđeg autorskog dela, umnožavanja tuđih baza podataka i drugih predmeta srodnopravne zaštite (uključujući kratke odlomke vesti koji su predmet novouvedenog srodnog prava izdavača medijskih publikacija), ili pak izdvajanja³⁸ značajnog dela sadržaja baze podataka. Kako bi osigurala kompetitivnost svog unutrašnjeg tržišta, koje se u

35 Podsetimo, na osnovu ograničenja autorskog prava u nekomercijalne svrhe nastave dopušteno je: (i) javno izvođenje ili predstavljanje objavljenih dela u obliku neposrednog poučavanja na nastavi; (ii) javno izvođenje ili predstavljanje objavljenih dela na školskim priredbama, pod uslovom da interpretatori ne prime naknadu za svoje izvođenje i da se ne naplaćuju ulaznice; (iii) javno saopštavanje emitovanih školskih emisija putem tehničkih uređaja unutar obrazovne ustanove. Ograničenje deluje samo u slučaju interpretiranja (izvođenja ili predstavljanja) predmeta zaštite, što isključuje proširenje polja primene propisanog ograničenja na oblike nastave na daljinu. Za detaljniju analizu vid. Dušan V. Popović, „Autorskopravni režim nastave na daljinu: o (ne)adekvatnosti postojećih ograničenja prava“, u: *Intelektualna svojina i Internet* (2017) (ur. D. V. Popović), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2017, 95–112.

36 Direktiva EU o bazama podataka, čl. 9, b).

37 Vid. takođe: Maryna Manteghi, „Overcoming barriers to text and data mining in the era of ChatGPT: the proposed Data Act as a game changer“, *GRUR International*, 73/1, 4.

38 Podsetimo, izdvajanje (engl. *extraction*) sadržaja baze podataka definiše se kao trajan ili privremeni prenos celokupnog ili značajnog dela sadržaja baze podataka na drugi medij, bilo kojim sredstvima ili u bilo kom obliku. Vid. ZASP, čl. 138, st. 2.

globalnim razmerama takmiči sa jurisdikcijama u kojima je sistem ograničenja autorskog prava uređen na mnogo fleksibilniji način³⁹, Evropska unija je 2019. godine Direktivom o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu propisala dva nova ograničenja autorskog prava – u svrhu rudarenja teksta i podataka.

4.1. Uslovi pod kojim deluje ograničenje u svrhu rudarenja teksta i podataka

Prvo ograničenje odnosi se na rudarenje teksta i podataka u svrhu naučnog istraživanja⁴⁰, koje sprovode istraživačke organizacije i institucije za zaštitu kulturne baštine.⁴¹ Na osnovu ovog ograničenja, rudarenje se može sprovoditi na autorskim delima i drugim predmetima zaštite kojima ove organizacije imaju zakoniti pristup. Predmet ograničenja su ovlašćenje na umnožavanje autorskih dela (osim računarskih programa) i predmeta srodonopravne zaštite, kao i ovlašćenje na izdvajanje značajnog dela sadržaja baze podataka i ovlašćenje na ponovno korišćenje sadržaja baze podataka. Direktiva uzima u obzir i legitimne interese nosilaca autorskog i srodnih prava da preduzimaju mere neophodne radi obezbeđenja sigurnosti i integriteta elektronskih mreža i baza podataka u kojima su tekstovi i podaci pohranjeni. Oni takve mere mogu nastaviti da preduzimaju, ali one ne bi trebalo da nadilaze ono što je nužno za ostvarivanje cilja obezbeđivanja sigurnosti i celovitosti sistema i njima ne bi trebalo da se onemogućava primena propisanog ograničenja.⁴² Drugo ograničenje koje se odnosi na rudarenje teksta i podataka je postavljeno znatno šire, budući da se ne mora preduzimati u svrhu naučnog istraživanja, niti ga moraju preduzimati samo istraživačke organizacije i institucije za zaštitu kulturne baštine.⁴³ Ono će, dakle, imati primenu prilikom rudarenja koje se preduzima u komercijalne svrhe, u svrhe razvoja aplikacija i drugih tehničkih sredstava, radi obrade podataka od strane državnih institucija i sl. Nešto šire nego u prethodnom slučaju, predmet ograničenja su ovlašćenje na umnožavanje autorskih dela (uključujući računarske programe), ovlašćenje na preradu računarskih programa, ovlašćenje na umnožavanje predmeta srodonopravne zaštite, ovlašćenje na izdvajanje značajnog dela sadržaja baze podataka i ovlašćenje na ponovno korišćenje sadržaja baze podataka, kojima se zakonito pristupa. Ipak, za razliku od ograničenja propisanog u svrhe naučnog istraživanja, nosioci autorskog ili srodnog prava mogu izričito zabraniti rudarenje teksta i podataka,

39 Nasuprot preciznom normiranju ograničenja autorskog prava u evropskom kontinentalnom pravu, u *common law* sistemu zakonodavac primenjuje drugačiji pristup, oslanjajući se na doktrinu pravične upotrebe (engl. *fair use*).

40 Pojam naučnog istraživanja obuhvata kako prirodne, tako i društvene nauke. Vid. Direktiva EU o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu, preambula, § 12.

41 Direktiva EU o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu, čl. 3.

42 *Ibid*, preambula, § 16.

43 *Ibid*, čl. 4.

kao i koristiti tehničke mere radi njenog sprečavanja (npr. mašinski čitljive alate).⁴⁴ Prema tome, propisano ograničenje deluje samo u slučaju kada je primerak predmeta zaštite učinjen dostupnim na internetu uz saglasnost nosioca prava, kada nosilac prava nije tehničkim merama sprečio rudarenje i kada nije jednostranom izjavom volje ili ugovornom odredbom zabranio takav vid obrađivanja teksta i podataka.⁴⁵

Ova dva ograničenja prava samo donekle su uspela da pruže pravnu sigurnost onima koji obavljaju delatnost rudarenja teksta i podataka u Evropskoj uniji, zbog restriktivno propisanih uslova pod kojima ograničenje prava deluje. Tako je prvi tip ograničenja, u slučaju kada se rudarenje preduzima u svrhe naučnog istraživanja, propisan samo u korist istraživačkih organizacija i institucija za zaštitu kulturne baštine. Istraživačke organizacije su definisane kao univerziteti, uključujući univerzitetske biblioteke, naučni instituti i drugi entiteti čija je primarna svrha naučno istraživanje ili obrazovne aktivnosti koje uključuju naučno istraživanje: (i) koje se preduzimaju u neprofitne svrhe ili se preduzimaju tako da se sav profit reinvestira u naučno istraživanje; ili (ii) u skladu s javnim interesom koji je priznala država članica; na način da pristup rezultatima dobijenim takvim naučnim istraživanjem ne može na povlašćenoj osnovi dobiti privredno društvo koje ostvaruje odlučujući uticaj na takvu organizaciju.⁴⁶ Direktivom se izričito ne pominju samostalni istraživači, tj. lica koja nisu zaposlena u istraživačkoj organizaciji ili angažovana od strane takve organizacije.⁴⁷ Institucije za zaštitu kulturne baštine su, pak, definisane kao javno dostupne biblioteke ili muzeji, arhivi ili institucije filmske ili audiovizuelne baštine.⁴⁸ U praksi, istraživačke organizacije često sarađuju sa privatnim sektorom, zbog čega se nameće pitanje da li partner iz privatnog sektora takođe može biti obuhvaćen propisanim ograničenjem prava u svrhu rudarenja. Na ovo pitanje odgovor donekle daje preambula Direktive, u kojoj se navodi da se istraživačke organizacije i institucije za zaštitu kulturne baštine mogu osloniti na svoje privatne partnere za izvođenje rudarenja teksta i podataka, između ostalog korišćenjem njihovih tehnoloških alata.⁴⁹ Ipak, „prošireno dejstvo“ ovog ograničenja ne bi se moglo nastaviti nakon okončanja konkretnog projekta saradnje ili nadilaziti predmet saradnje dok ona tra-

44 Sve više sajtova u svojim opštim uslovima korišćenja zabranjuju umnožavanje sadržaja sajta ili, pak, koriste protokole koji sprečavaju indeksiranje, kao što je *robot.txt* protokol.

45 *Ibid*, preambula, § 18. Vid. takođe: Sanja Radovanović, “Otvorena nauka i autorsko pravo, s posebnim osvrtom na Predlog direktive EU o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu”, u: *Intelektualna svojina i internet (2018)* (ur. D. V. Popović), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2018, 28–31.

46 Direktiva EU o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu, čl. 2, st. 1.

47 Za razliku od britanskog prava, gde se samostalni istraživači (engl. *unaffiliated researchers*) izričito pominju. Vid. Christophe Geiger, Giancarlo Frosio, Oleksandr Bulayenko, “Text and data mining: articles 3 and 4 of the Directive 2019/790/EU”, *CEIPI Research Papers*, no. 2019–09, 33. Dostupno na adresi: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3470653> (datum pristupa: 12.4.2024).

48 *Ibid*, čl. 2, st. 3.

49 *Ibid*, preambula, § 11.

je.⁵⁰ Takođe, istraživačkim organizacijama ne bi trebalo smatrati organizacije nad kojima privredna društva imaju odlučujući uticaj koji omogućuje takvim privrednim društvima da vrše kontrolu na osnovu, na primer, njihovog svojstva akcionara ili člana, a zbog čega bi moglo doći do povlašćenog pristupa rezultatima istraživanja.⁵¹

Nadalje, primerci autorskih dela i predmeta srodonpravne zaštite koji su umnoženi tokom rudarenja teksta i podataka, kao i izdvojeni delovi baza podataka, uživaju različit pravni tretman u zavisnosti od toga na osnovu kog ograničenja prava je rudarenje preduzeto. Ograničenjem prava za potrebe rudarenja u svrhu naučnog istraživanja dopušta se istraživačkim organizacijama i institucijama za zaštitu kulturne baštine da sačuvaju umnožene/izdvojene primerke, u svrhu naučnog istraživanja, uključujući radi verifikacije naučnih rezultata, pod uslovom da obezbede odgovarajući nivo bezbednosti.⁵² Nasuprot tome, kod drugog tipa ograničenja prava za potrebe rudarenja, koje nije ograničeno svrhom u koju se rudarenje preduzima, lice koje rudari tekst i podatke može zadržati umnožene primerke, odnosno izdvojene delove „(...) koliko je to potrebno u svrhe rudarenja teksta i podataka“.⁵³ Prema tome, kada se rudarenje ne preduzima u svrhu naučnog istraživanja, umnoženi primerci, odnosno izdvojeni delovi moraju odmah biti uništeni, zbog čega zakonodavac ne obavezuje lice koje preduzima rudarenje da sprovodi određene mere bezbednosti.

Kako bi se rudarenje teksta i podataka preduzelo, oba tipa ograničenja prava (kako u svrhu naučnog istraživanja, tako i u druge svrhe) postavljaju kao preduslov da lice koje rudari već ima zakoniti pristup sadržaju. Preambulom Direktive EU o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu pojašnjeno je da takav zakoniti pristup sadržaju postoji ako je zasnovan na politici otvorenog pristupa ili na ugovoru sa nosiocem autorskog ili srodnog prava (npr. pretplata za pristup katalogu). Zakoniti pristup postoji i kada je sadržaj besplatno dostupan na internetu.⁵⁴ Postoji realna opasnost da bi nosioci prava mogli da obesmisle ovu odredbu isključivanjem rudarenja teksta iz podataka iz uslova licence.⁵⁵ Analizom odredaba preambule Direktive može se razumeti intencija zakonodavca da spreči dodatnu naplatu rudarenja

50 Tako i: Rossana Ducato, Alain Strowel, “Ensuring text and data mining: Remaining issues with the EU copyright exceptions and possible ways out”, *CRIDES Working Paper Series*, 1/2021, 12. Dostupno na adresi: <http://www.uclouvain.be/fr/instituts-recherche/juri/crides> (datum pristupa: 21.3.2024).

51 Direktiva EU o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu, preambula, § 12.

52 *Ibid*, čl. 3, st. 2.

53 *Ibid*, čl. 4, st. 2.

54 *Ibid*, preambula, § 14.

55 U radu koristimo termin “licenca” iako je reč o prometu subjektivnog autorskog prava, pošto se taj termin koristi u pravu Evropske unije. Podsećamo da, po pravilu, u evropskom kontinentalnom pravu pojam licence vezujemo za prava industrijske svojine, dok se promet ovlašćenja iz subjektivnog autorskog prava vrši putem autorskog ugovora. Međutim, i u Srbiji su prisutne određene terminološke nedoslednosti, tako da se, na primer, uobičajilo da se kaže “ugovor o licenci softvera”, iako softver uživa autorskopravnu zaštitu.

kada se rudarenje preduzima u svrhe naučnog istraživanja, budući da bi potencijalna šteta naneta nosiocima prava bila minimalna.⁵⁶ Iako je ovaj stav zakonodavca iznet u kontekstu izjašnjavanja za određeni tip ograničenja prava (konkretno, za suspenziju prava a protiv zakonske licence), trebalo bi ga tumačiti i kao opredeljenje da nosioci autorskog i srodnih prava ne mogu licima koja rudare u svrhu naučnog istraživanja indirektno naplaćivati pristup setovima podataka, ukoliko oni već imaju zakonit pristup sadržaju. U preambuli Direktive se jasno navodi da bi isključivanje rudarenja teksta i podataka iz uslova licence moglo dovesti istraživačke organizacije i institucije za zaštitu kulturne baštine u neravnopravan položaj na tržištu.⁵⁷ Ipak, citirane odredbe deo su preambule Direktive i nisu obavezujuće za države članice. Budući da „zakoniti pristup sadržaju“ treba da obuhvati i mogućnost rudarenja u svrhu naučnog istraživanja, nosioci prava bi mogli da podignu iznos licencne naknade za pristup katalogu i tako, naizgled, istraživačkim organizacijama ne naplate izdvojeno rudarenje teksta i podataka. S druge strane, kada je reč o drugom tipu rudarenja teksta i podataka, koje se ne preduzima u svrhe naučnog istraživanja od strane istraživačkih organizacija i institucija za zaštitu kulturnih dobara, ograničenje prava propisano Direktivom deluje samo u slučaju da nosilac autorskog ili srodnog prava nije tehničkim merama sprečio rudarenje i nije jednostranom izjavom volje ili ugovornom odredbom zabranio takav vid obrađivanja teksta i podataka. Ovakvo zakonodavno rešenje može značajno usporiti i otežati rudarenje koje se preduzima na osnovu „opšteg“ ograničenja prava, budući da algoritam, u slučaju da se ne koriste mašinski čitljive licence, teško može prethodno proveriti opšte uslove korišćenja svakog sadržaja dostupnog onlajn.

Najzad, svako ograničenje autorskog ili srodnog prava, pa i ona propisana u svrhu rudarenja moraju se tumačiti u skladu sa tzv. testom u tri koraka. Treći element tog testa podrazumeva da korišćenje tuđeg autorskog dela ili predmeta srodonopravne zaštite ne sme nerazumno vredati legitimne interese nosioca autorskog ili srodnog prava. Za sada, ovaj uslov uglavnom ne predstavlja prepreku za primenu propisanog ograničenja, budući da većina nosilaca autorskog ili srodnih prava ne zasniva svoj poslovni model na komercijalizaciji rudarenja svog kataloga (knjiga, članaka, novina...). Ipak, već sada ima onih izdavača koji nude, na komercijalnoj osnovi, rudarenje svojih kataloga, čime bi preduzimanje takve iste delatnosti na osnovu propisanog ograničenja prava moglo postati sporno zbog neispunjenosti trećeg uslova iz tzv. testa u tri koraka.⁵⁸ Pitanje ispunjenosti trećeg uslova (odsustva nerazumnog ugrožavanja interesa nosilaca autorskog prava) moglo bi se postaviti i nezavisno

56 Direktiva EU o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu, preambula § 17.

57 *Ibid*, preambula § 10.

58 Na primer, izdavačka kuća “Springer Nature” nudi pristup svom katalogu licima koja preduzimaju rudarenje u nekomercijalne svrhe istraživanja i ta lica dalje klasifikuje prema tome da li imaju pretplatu na “Springerov” katalog ili ne. Povrh toga, ovaj izdavač nudi uslugu rudarenja u komercijalne svrhe, za koju naplaćuje naknadu. Detaljnije o “Springerovoj” politici rudarenja teksta i podataka na adresi: <https://www.springernature.com/gp/researchers/text-and-data-mining> (datum pristupa: 3.4.2024).

od toga da li nosilac prava kao element svog poslovnog modela ima ponudu pristupa katalogu radi rudarenja u komercijalne svrhe. Smatramo, na primer, da umnožavanje čitavog repertoara određenog muzičara, koji nije zabranio rudarenje svojih dela u komercijalne svrhe, radi treniranja sistema veštačke inteligencije koji bi potom generisao muziku u stilu tog autora i suštinski ulazio u tržišnu utakmicu sa delima koja oponaša, ne bi bilo u skladu sa tzv. testom u tri koraka.⁵⁹

4.2. Način davanja saglasnosti nosioca autorskog prava za rudarenje teksta i podataka

Kada je reč o rudarenju teksta i podataka koje se preduzima u druge svrhe, odnosno koje se ne preduzima u svrhu naučnog istraživanja, zakonodavac se prilikom usvajanja Direktive EU o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu nije opredelio ni za jedan od dva moguća načina davanja saglasnosti nosioca autorskog prava – saglasnost koja prethodi rudarenju teksta i podataka ili naknadnu saglasnost. Sasvim neutralno, evropski zakonodavac govori o dopuštenosti rudarenja u druge svrhe, osim u slučaju da nosilac prava nije tehničkim merama sprečio rudarenje i da nije jednostranom izjavom volje ili ugovornom odredbom zabranio takav vid obrađivanja teksta i podataka, ne precizirajući momenat u kome se takva saglasnost, odn. zabrana ima izraziti (*ex ante* ili *ex post*). Svakako, logika autorskog prava nalaže da se saglasnost nosioca prava za korišćenje primerka autorskog dela daje pre preduzimanja radnje korišćenja. Međutim, Direktivom nije uvedeno novo imovinskopravno ovlašćenje autora/nosioca autorskog prava na rudarenje teksta i podataka. Naprotiv, propisano je ograničenje prava. Kada se ova ista situacija sagleda iz ugla lica koja rudare tekst i podatke, jasno je da bi sistem naknadnog (ne)davanja saglasnosti predstavljao nerazumno opterećenje za poslovanje AI-kompanija. Ukoliko bi se nosilac autorskog prava izjašnjavao nakon što je rudarenje već obavljeno, te uskratio saglasnost za ovaj način korišćenja njegovog autorskog dela, uklanjanje takvog podatka iz seta podataka bio bi složen i skup poduhvat. Iz prethodno rečenog zaključujemo da bi jedino *ex ante* pristup bio racionalan.

Privredna društva koja se bave razvojem veštačke inteligencije bila su prinuđena da razviju praktične modele za uskraćivanje saglasnosti za korišćenje autorskih dela i predmeta srodonopravne zaštite u svrhe komercijalnog rudarenja teksta i podataka. Tako je, na primer, kompanija „Spawning.ai“ nosiocima autorskog i srodnih prava ponudila nekoliko alata. Najpre, putem usluge „Have I Been Trained“ („Da li sam bio iskorišćen u svrhe treniranja?“, u slobodnijem prevodu) nosioci autorskog prava mogu proveriti da li je njihovo autorsko delo bilo iskorišćeno za treniranje jezičkih modela (engl. *large*

59 Za detaljniju analizu tzv. testa u tri koraka u kontekstu treniranja sistema veštačke inteligencije vid. Eleonora Rosati, „No step-free copyright exceptions: the role of the three step in defining permitted uses of protected content (including TDM for AI-training purposes)“, *Stockholm Faculty of Law Research Paper Series*, no.123, 2024. Dostupno na adresi: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4629528> (datum pristupa: 12.4.2024).

language models). Kako se navodi na sajtu kompanije „Spawning.ai“, smisao ove usluge jeste da ohrabri kompanije koje treniraju veštačku inteligenciju u komercijalne svrhe da usklade svoje poslovanje sa propisima EU.⁶⁰ Povrh toga, kompanija „Spawning.ai“ nudi uslugu „Do Not Train Registry“ („Registrar: Ne treniraj“), kojom se omogućava nosiocima prava na onlajn sadržaju da spreče da njihovo delo bude uključeno u bazu za treniranje AI-modela. Ipak, ukoliko je sadržaj već iskorišćen za treniranje modela, pa naknadno uključen u ovaj registar, izuzeće neće delovati retroaktivno.

Vodeći akteri u oblasti generativne veštačke inteligencije, kao što su OpenAI, Stability AI ili Bing, tokom 2023. godine počeli su da omogućavaju nosiocima autorskog prava da naknadno izuzmu svoje autorsko delo iz baze podataka koja se koristi u svrhe treniranja veštačke inteligencije. Tako, na primer, kompanija „OpenAI“ nudi svojim korisnicima mogućnost brisanja istorijata podataka, kao i isključivanje tih podataka iz baze na kojoj se trenira model. Kako se navodi na njihovom sajtu, sve dok je istorijat pretraživanja isključen, novi razgovori neće biti korišćeni za unapređenje i treniranje modela. Međutim, podaci neće biti odmah obrisani, već sačuvani tokom trideset dana „(...) *kako bi se nadzirale moguće zloupotrebe*“.⁶¹ Povrh toga, kompanija „OpenAI“ omogućava umetnicima i nosiocima prava na kreativnom sadržaju⁶² dva načina da izbegnu da njihova autorska dela i drugi predmeti zaštite budu korišćeni za treniranje modela veštačke inteligencije. Prvi je preventivni, tako što će se na samom sajtu ili drugoj lokaciji na internetu onemogućiti rad GPTBot-a, programa koji automatski skenira veb-stranice. Drugi način je reaktivni, tako što će nosilac prava podneti zahtev za izuzimanje (već iskorišćenog) autorskog dela iz baze podataka za *buduće* treniranje modela.⁶³ Slično tome, kompanija „Microsoft Bing“ je u svome blogu pojasnila korisnicima Bing Chat-a da onlajn sadržaj koji nema NOCACHE i NOARCHIVE tagove može biti uključen u odgovore koje daje pruža ova usluga, kao i za treniranje modela. Ukoliko sadržaj bude označen NOCACHE tagom, samo URL, naslovi i odlomci mogu biti uključeni u odgovore i iskorišćeni za treniranje modela veštačke inteligencije. Ukoliko je sadržaj označen tagom NOARCHIVE, neće biti uključen u odgovore koje daje Bing Chat, niti će ubuduće biti korišćen za treniranje modela.⁶⁴ Međutim, naknadno izuzimanje dela (odnosno linka) iz baze podataka ne znači nužno da veštačka inteligencija može da „zaboravi“ podatak/delo koje je već iskoristila kao svoju bazu za učenje. Zbog toga

60 Vid. sajt kompanije „Spawning.ai“: <https://spawning.ai/rightsholders-faq> (datum pristupa: 30.3.2024).

61 Detaljnije na adresi: <https://help.openai.com/en/articles/7730893-data-controls-faq> (datum pristupa: 1.4.2024).

62 Koristimo terminologiju sa sajta „OpenAI“. Reč je, zapravo, o nosiocima autorskog prava, srodnih prava i, ponekad, prava ličnosti.

63 Detaljnije na adresi: https://share.hsforms.com/1_OuT5tfFSpic89PqN6r1CQ4sk30 (datum pristupa: 1.4.2024).

64 Detaljnije na adresi: <https://blogs.bing.com/webmaster/september-2023/Announcing-new-options-for-webmasters-to-control-usage-of-their-content-in-Bing-Chat> (datum pristupa: 1.4.2024).

smatramo da ovakav *ex post* pristup nije u potpunosti u skladu sa odredbama Direktive EU o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu.

5. ZAVRŠNE NAPOMENE

Da bi se veštačka inteligencija nesmetano razvijala, potrebno je zauzeti jasan stav u pogledu dopuštenosti korišćenja tuđih autorskih dela i predmeta srodnopravne zaštite prilikom njenog treniranja. Srpski zakonodavac mora bez odlaganja uskladiti oblast ograničenja autorskog prava sa propisima EU, imajući u vidu geografski položaj zemlje i činjenicu da je Republika Srbija država kandidat za članstvo u Evropskoj uniji. Kao što je naša analiza pokazala, ZASP uređuje oblast ograničenja prava na „analogni način“, potpuno neprilagođen savremenim izazovima koje tehnologija stavlja pred autorsko pravo. S druge strane, ni propisi Evropske unije nisu u potpunosti odgovorili tim izazovima. Ograničenje autorskog prava u svrhu rudarenja teksta i podataka, propisano Direktivom EU o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu, osmišljeno je u vreme kada se veštačka inteligencija nije u većoj meri koristila, te zakonodavac nije mogao anticipirati sve praktične probleme s kojima se danas susrećemo. Ipak, nije realistično očekivati skoriju izmenu Direktive EU o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu, kojom bi se nedoumice u vezi sa rudarenjem teksta i podataka, na koje smo u radu ukazali, otklonile, između ostalog i zbog toga što je postupak prenošenja odredaba ove direktive u nacionalna zakonodavstva država članica kasnio zbog pandemije korone i tek je nedavno završen. Evropska unija je pokušala da naknadno pruži određene smernice putem odredbe Uredbe EU o veštačkoj inteligenciji⁶⁵, kojom se licima koja razvijaju sistem veštačke inteligencije opšte namene (engl. *GPAI – General Purpose AI*) propisuje obaveza usvajanja politike poštovanja autorskog prava EU kojom će se naročito omogućiti identifikacija i poštovanje izražene volje nosilaca prava da se njihova dela ne koriste, u smislu odredbe čl. 4, st. 3 Direktive EU o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu.⁶⁶ Pristup institucija EU zaslužuje kritiku, budući da su se opredelili da jedno ovako delikatno pitanje prepuste politikama (suštinski, internim pravilima) koje usvajaju kompanije koje razvijaju sisteme veštačke inteligencije opšte namene. Vreme će pokazati da li će takav pristup morati biti promenjen ili ne.

Za razliku od Evrope, druge jurisdikcije pokazuju veću fleksibilnost pri dopuštanju korišćenja tuđih predmeta zaštite za treniranje sistema veštačke

65 *Sl. list EU*, br. L, 2024/1689, 12. juli 2024. god.

66 *Ibid.*, čl. 53, st. 1, c). Pored toga, kompanije koje razvijaju sisteme veštačke inteligencije opšte namene imaju obavezu da objave pregled izvora koje su koristili za treniranje sistema. Imajući u vidu da zakonodavac koristi termin „pregled/rezime“ (engl. *summary*) ne može se očekivati da će takav spisak biti izrazito detaljan i obuhvatiti svako pojedino iskorišćeno delo ili predmet srodnopravne zaštite, ali se svakako može očekivati da će sadržavati navođenje korišćenih baza takvih sadržaja. Vid. Uredba EU o veštačkoj inteligenciji, čl. 53, st. 1, d).

inteligencije. Tako je, na primer, u pravu SAD, na osnovu doktrine pravične upotrebe, koja je razvijena u sudskoj praksi i kasnije kodifikovana u čl. 107 Zakona o autorskom pravu iz 1976. godine, dopušteno korišćenje tuđih autorskih dela bez saglasnosti autora, u skladu sa naredna četiri kriterijuma: (i) svrha i priroda upotrebe; (ii) priroda korišćenog autorskog dela; (iii) obim iskorišćenog odlomka, u kvalitativnom i kvantitativnom smislu, i (iv) tržišni efekat takvog korišćenja.⁶⁷ Brzi razvoj tehnologije poslednjih godina pokazao nam je da je američki pristup normiranju ograničenja autorskog prava bolji, budući da se tumačenjem napred navedenih kriterijuma mogu obuhvatiti i novonastali izazovi koji se javljaju u privrednom životu. Najzad, posmatrajući fenomen razvoja veštačke inteligencije iz globalne perspektive, a samo tako i treba da bude posmatran, vođenje različitih regulatornih i autorskopравnih politika nije poželjan ishod. Budući da je internet zajedničko dobro, vodeći igrači u svetskoj politici i ekonomiji (SAD, EU, Kina, Rusija, razvijene azijske zemlje) trebalo bi da učine napor ka harmonizaciji propisa o veštačkoj inteligenciji, ne samo u oblasti autorskog prava.

LITERATURA:

- Caspers Marco, Guibault Lucie, "Baseline report on policies and barriers of TDM in Europe", *FutureTDM Project*, 2016. Dostupno na adresi: <https://dare.uva.nl/search?identifier=2e26ec5c-257c-4cfe-96eb-e44355dd2847> (Datum pristupa: 13.4.2024).
- Ducato Rossana, Strowel Alain, "Ensuring text and data mining: Remaining issues with the EU copyright exceptions and possible ways out", *CRIDES Working Paper Series*, 1/2021, dostupno na adresi: <http://www.uclouvain.be/fr/instituts-recherche/juri/crides> (datum pristupa: 21.3.2024).
- Geiger Christophe, Frosio Giancarlo, Bulayenko Oleksandr, "Text and data mining: articles 3 and 4 of the Directive 2019/790/EU", *CEIPI Research Papers*, no. 2019–09. Dostupno na adresi: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3470653> (datum pristupa: 12.4.2024).
- Manteghi Maryna, „Overcoming barriers to text and data mining in the era of ChatGPT: the proposed Data Act as a game changer“, *GRUR International*, 73/1, 34–44.
- Marković M. Slobodan, *Pravo intelektualne svojine i informaciono društvo*, Službeni glasnik, 2014.
- Marković M. Slobodan, Popović V. Dušan, *Pravo intelektualne svojine*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2023.
- Popović V. Dušan, „O ograničenjima i kolektivnom ostvarivanju autorskog prava i srodnih prava“, *Pravo i privreda*, 7–9/2012, 294–316.

⁶⁷ Za detaljniju analizu vid. Marco Caspers, Lucie Guibault, "Baseline report on policies and barriers of TDM in Europe", *FutureTDM Project*, 2016, 67–68. Dostupno na adresi: <https://dare.uva.nl/search?identifier=2e26ec5c-257c-4cfe-96eb-e44355dd2847> (datum pristupa: 13.4.2024).

- Popović V. Dušan, „Autorskopравни režim nastave na daljinu: o (ne)adekvatnosti postojećih ograničenja prava“, u: *Intelektualna svojina i Internet* (2017) (ur. D. V. Popović), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2017, 95–112.
- Radovanović Sanja, “Otvorena nauka i autorsko pravo, s posebnim osvrtom na Predlog directive EU o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu”, u: *Intelektualna svojina i internet* (2018) (ur. D. V. Popović), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2018, 21–36.
- Rosati Eleonora, “No step-free copyright exceptions: the role of the three step in defining permitted uses of protected content (including TDM for AI-training purposes)”, *Stockholm Faculty of Law Research Paper Series*, no.123, 2024. Dostupno na adresi: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4629528> (datum pristupa: 12.4.2024).
- Triaille Jean-Paul, *Study on the legal framework of text and data mining*, 2014. Dostupno na adresi: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/074ddf78-01e9-4a1d-9895-65290705e2a5/language-en> (datum pristupa: 12.4.2024).
- Vujičić Novak, “Pravna zaštita baza podataka u Republici Srbiji: trenutno stanje i predložene izmene”, u: *Usklađivanje poslovnog prava Srbije sa pravom Evropske unije –2019* (ur. V. Radović), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2019, 301–333.
- Vujičić Novak, „Usklađivanje pravila o ograničenjima autorskog prava u Srbiji sa pravom Evropske unije: dva predloga za domaćeg zakonodavca“, u: *Usklađivanje poslovnog prava Srbije sa pravom Evropske unije – 2022* (ur. V. Radović), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2022, 367–390.

Prof. Dr. Dušan V. Popović

Full Professor, University of Belgrade, Faculty of Law

COPYRIGHT EXCEPTIONS AND LIMITATIONS: AN OBSTACLE OR AN INCITEMENT TO THE DEVELOPMENT OF AI*

Abstract: *In recent years, the AI-based services have increasingly become part of our everyday life. The AI systems are trained on third party's copyrighted works and subject-matter of related rights, particularly on databases. This fact leads intellectual property lawyers to examine the legality of such use of third party's protected works and subject-matter of related rights. The first question to be answered is whether the access, analysis and mining may infringe copyright and related rights. The second question logically follows and leads us*

* This paper represents a contribution to the project of the University of Belgrade, Faculty of Law “Problems of creation, interpretation and enforcement of law”, within the research group “Artificial intelligence: challenges in business law”.

to examine whether such uses may be permitted under copyright exceptions and limitations, prescribed by the law. The paper shall start with the analysis of the copyright exceptions and limitations prescribed in Serbian law, which may be of some, at least indirect, relevance to AI-developers: (i) temporary acts of reproduction of copyrighted works; (ii) limitations related to the use of software; and (iii) quotations. The exceptions and limitations of a related right of database producer shall be analyzed separately, both from the perspective of Serbian law and European Union law. Finally, the author will assess the exception and limitation for the purpose of text and data mining, prescribed under the Directive on copyright in the digital single market, adopted in 2019. The analysis will particularly focus on the manner and moment in which the copyright and related right owners may prohibit commercial text and data mining.

Key words: Copyright and related rights. – Exceptions and limitations. – Artificial intelligence. – Copyright infringement. – Internet.